

Een verkenning van ‘Cuypers’ erfenis’ op het ‘Eiland in de Maas’

Door Harry Meuwissen

Op 3 maart 2021 was het precies 100 jaar geleden dat de in Roermond geboren Pierre Cuypers overleed. Tijdens het Cuypersjaar 2021 vonden er diverse activiteiten plaats waarin Cuypers en zijn betekenis voor de omgeving centraal stonden. De meeste mensen kennen hem als architect van het Rijksmuseum en het Centraal Station te Amsterdam. Minder mensen weten dat hij zijn loopbaan begon in een ruime cirkel rond zijn geboortestad Roermond. Vanwege de landelijke coronamaatregelen werden vele activiteiten verschoven naar een later moment, al geven de voorbereidende onderzoeken extra inzicht in de veelzijdigheid van de cultuurhistorische erfenis van Pierre Cuypers en zijn leerlingen.

Inleiding

Dit artikel is een bewerking van de door het Streekmuseum Stevensweert / Ohé en Laak uitgestelde thematische wandel- en fietsroute bij de tentoonstelling over de cultuurhistorische erfenis van Pierre Cuypers in de omgeving. Daarnaast is dit artikel een verkorte versie van de eerdere publicatie in Jaarboek 16 van Heemkundekring “Echter Landj”.ⁱ Vanwege de hier beschreven focus op het ‘Eiland in de Maas’ volgt er in dit artikel enkel een beschrijving van gebouwen en kerktorens in Stevensweert en Ohé en Laak. Hierdoor ontbreken een aantal karakteristieke gebouwen die zichtbaar zijn vanaf diverse locaties op het ‘Eiland in de Maas’, waaronder de Sint-Landricuskerk te Echt, de Sint-Michaëlskerk te Thorn en de Sint-Martinuskerk te Kessenich (België). Voor meer informatie over de invloed van Cuypers op deze gebouwen verwijst ik dan ook naar de uitgebreidere versie van dit artikel in Jaarboek 16 van de Heemkundekring “Echter Landj”.

Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland

In 1853 gaf het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland de katholieke bevolking meer vrijheid om haar geloof te uiten. Door deze herleving van het katholieke geloof kwam er een grote impuls voor de bouw en herinrichting van katholieke kerken. Bijna in ieder dorp of stad ontstonden er plannen voor de bouw van een nieuwe kerk, bij voorkeur in de nieuwe internationale bouwstijl van de katholieken: de neogotiek (‘nieuwe gotiek’).

Soms moesten parochianen wennen aan de nieuwe uitstraling van de parochiekerken. In plaats van lage kerkschuren in traditionele baksteenstijl met een eenvoudige torenspits of koepeltoren herrezen grootse bouwwerken met hoge spitsen in speelse afwisseling van baksteen met natuursteen en rijk beschilderde interieurs. De neogotiek vormde ook de basis van de bouwstijl die Pierre Cuypers tijdens zijn lange loopbaan als architect steeds verder zou ontwikkelen. Doordat Cuypers vanaf 1852 over een eigen werkplaats voor kerkelijke kunst beschikte, was hij in staat om complete kerken inclusief interieur te ontwerpen en te leveren.

Het torentje van kasteel Walburg te Ohé en Laak.

Pierre Cuypers studeerde architectuur aan de Kunstacademie te Antwerpen waar hij in 1849 slaagde voor zijn studie. Tijdens de deelname aan het slotconcorso behaalde hij de eerste prijs: de Prix d’Excellence. In 1851 werd hij benoemd tot stadsarchitect van Roermond. Er is nauwelijks archiefmateriaal beschikbaar over het vroege werk van Pierre Cuypers. Hij begon zijn carrière als architect met verbouwingen aan bestaande woningen. Rond 1850 ontwierp Pierre Cuypers een neogotisch torentje dat tegen de 18de-eeuwse gevel van het kasteel werd gebouwd. In het torentje werd een voor die tijd zeer modern toilet met waterspoeling

geplaatst. In de torenspits was er plaats voor een duiventil. Cuypers' vader decoreerde als schilder delen van het nu verdwenen kasteel Walburg te Ohé en Laak.

Na de verkoop van het kasteel in 1919 werd er direct begonnen met de afbraak van de twee linkerkasteelvleugels. De rechtervleugel met het torentje bleef behouden. Vanaf oktober 1944 beschoten geallieerde tanks vanaf de Belgische Maasoever regelmatig strategische uitkijpunten zoals de Hompesche Molen, de kerktorens in de omgeving en kasteel Walburg. Na de Tweede Wereldoorlog verviel kasteel Walburg mede door de zware oorlogsschade al snel tot ruïne.

Binnenplaats van kasteel Walburg vanuit het zuidwesten (augustus 1919).
Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, inv. nr. 3.684.

Vanaf 2019 hebben Natuurmonumenten en de gemeente Maasgouw hard gewerkt aan de herinrichting van het verdwenen kasteeldomein. In het landschap zijn lijnen aangebracht, die de contouren van de voormalige gebouwen en tuinen weergeven. Zo markeren mandkorven met veldesdoorn de plekken waar ooit de kasteelvleugels stonden. Het verdwenen torentje is zichtbaar gemaakt door middel van panelen met doorkijkfoto's.

Het voormalige gemeentehuis te Stevensweert

In 1857 kreeg Pierre Cuypers van burgemeester J. Dinraths van Stevensweert de opdracht om een nieuw gebouw te ontwerpen met een drieledige functie: gemeenteraadskamer, schoollokaal en onderwijzerswoning. Aannemer Ubachs uit Nieuwstadt realiseerde het gebouw in 1858. Het oorspronkelijke gebouw had een rechthoekige vorm met topgevel. De centraal gesitueerde hoofdingang met gemetselde trapgevel benadrukt de symmetrische opbouw. Vanwege de beperkte hoogte in twee lagen heeft het de bescheiden uitstraling van een 'oud-Hollands woonhuis'. De keuze voor de neogotische bouwstijl zorgde bij latere publieke gebouwen, zoals het Rijksmuseum en het Centraal Station in Amsterdam voor veel discussie. Voor zover bekend was er bij het ontwerp van het voormalige gemeentehuis van Stevensweert geen sprake van een vergelijkbare discussie. Dit is mogelijk te verklaren vanwege de bescheiden uitstraling van het gebouw, de overwegend katholieke regio en de destijds relatief onbekende katholieke architect.

vesting uit 1633. Vanwege de onstabiele ondergrond van de gedempte gracht van kasteel Stevensweert was het ook niet mogelijk om het gebouw naar voren te schuiven. In 1872 benadrukte het Geneeskundig Staatstoezicht de nadelige effecten van de vestingwerken voor de volksgezondheid. Zo begon de gemeente vanaf 1874 met de afgraving van de aarden wal en het dempen van de gracht. In 1887 werd het schoolgedeelte van het gemeentehuis door dezelfde instantie afgekeurd. Nog in hetzelfde jaar keurde de gemeenteraad van Stevensweert het ontwerp voor een lagere school van de uit Weert afkomstige leerling van Cuypers, architect Emmanuel Corbey, goed. Dit aparte schoolgebouw met vier lokalen werd in 1888 aan de achterzijde van het gemeentehuis aangebouwd. Juist door de afbraak van de voormalige vestingwerken was er aan de achterzijde van het gemeentehuis meer ruimte ontstaan om een dergelijke uitbreiding te realiseren. Deze uitbreiding werd gecombineerd met de eerder genoemde aanbouw van een portaal voor de onderwijzer aan de linkerzijde van het gemeentehuis.

De Sint-Stephanuskerk te Stevensweert

De oudste vermelding van de parochie Stevensweert stamt uit 1265. In 1781-1782 werd er een nieuw kerkgebouw gebouwd. Hoewel deze kerk waarschijnlijk van oorsprong witte binnenmuren had, werden deze in de loop der tijd beschilderd. Deze activiteiten werden als volgt beschreven in het dagblad De Nieuwe Koerier: “Onze kerk werd voor het laatst beschilderd onder pastoor Van de Laar, een dertigtal jaren terug. Zijn voorganger deed het hoogaltaar herstellen, een werk toevertrouwd aan den beroemden architect Cuypers, die de 80 nabij was, hetgeen hem niet belette in witten kiel de ladders te beklimmen” (De Nieuwe Koerier, 1935). Cuypers verzorgde destijds het schilderwerk in het koorgedeelte rondom het hoogaltaar. Het schilderwerk van de rest van de kerk werd in 1911 uitgevoerd door Antoon Colen naar het ontwerp van Cuypers. Naast versierde plafondranden, engelenhoofden en linten met spreuken werden er kleine sterren aangebracht. Daarnaast waren er in het middenschip geschilderde voegen van mergelblokken en bakstenen die een oudere uitstraling aan de kerk moesten geven. Tijdens de latere uitbreiding van de kerk werd het oude stukadoorswerk met beschilderingen verwijderd.

Interieur Sint-Stephanuskerk te Stevensweert met plafondlijst naar ontwerp van Pierre Cuypers (1921).
Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, inv. nr. 23.910.

In 1938 zocht pastoor Hick contact met het architectenbureau Cuypers om zijn plannen voor het vergroten van de parochiekerk uit te werken. De architecten Joseph Cuypers en Pierre Cuypers jr. combineerden de uitwerking van deze plannen met de geplande modernisering van het gemeentehuis van Stevensweert. Een essentieel onderdeel van de plannen voor de kerk was het behoud van het bestaande gebouw, inclusief de toren. De zuidelijke kruisarm zou enkele meters worden verlengd waarbij het ingangsportaal in een voorbouw werd ondergebracht. Door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werden de plannen in 1947 gecombineerd met de herstelwerkzaamheden van de beschadigde toren. Zo begon de Stevensweertse aannemer Hubert Fincken op basis van de plannen van het architectenbureau Cuypers met de herstelwerkzaamheden. In de bouwopdracht stond dat de stenen van de oude af te breken voorgevel hergebruikt moesten worden voor de opbouw van de nieuwe voorzijde. Daarnaast werd de bouwvallige kerkhofmuur afgebroken zodat er meer gelijksoortige stenen beschikbaar waren. Hierdoor is er aan de buitenzijde bijna geen verschil te zien tussen de stenen van het oude en het nieuwe gedeelte van de kerk. In 'Als stenen konden spreken...' beschrijft Bas Cretskens elders in dit jaarboek, de ingrijpende veranderingen van het voormalige kerkplein.

Bolsius en de Onze-Lieve-Vrouw Geboortekerk te Ohé en Laak

Tot 1802 behoorde het Maasdorp Ohé en Laak tot de Sint-Landricusparochie te Echt. De oudste vermelding van deze parochie stamt uit de 10de eeuw en strekte zich uit van de Maas in het westen tot over de hoge heuvelrug van het Echterbos, verder dan de huidige Duitse grens. Later werden onder andere de kerken van Koningsbosch, Maria Hoop, Ohé en Laak, Pey, Pius X en Sint-Joost gesticht vanuit deze parochie.

Vanaf 1802 behoorde Ohé en Laak bij de parochie Stevensweert. In 1862 werd Ohé en Laak een zelfstandige parochie met een eigen pastoor. Pastoor Beckers begon direct met de voorbereidingen voor de bouw van een eigen parochiekerk. De opdracht ging naar de destijds nog onbekende leerling en medewerker van Pierre Cuypers, architect Antonius Bolsius uit 's-Hertogenbosch. De kerk van Ohé en Laak was Bolsius' eerste ontwerp als zelfstandig architect. Mede met het oog op latere opdrachten probeerde hij deze bescheiden parochiekerk zo mooi mogelijk te maken. Voor het ontwerp liet hij zich inspireren door de Rijnlandse overgangsstijl van de romanogotiek van de Munsterkerk te Roermond. Hierdoor zijn er diverse overeenkomsten tussen beide kerken, waaronder de achthoekige toren en de opbouw van het priesterkoor. Met het ontwerp van de kerk in Ohé en Laak doorbrak Bolsius de alleenheerschappij van de zeer invloedrijke neogotische stijl.

De eerste steen werd gelegd in 1865. Het materiaal voor de gebakken bouwstenen was afkomstig van het terrein tegenover de bouwplaats. Deze 'brikken' werden gebakken in een daarvoor gebouwde veldoven. Het kerkgebouw heeft na de afronding in 1867 weinig verandering ondergaan, totdat er in 1918 twee kapellen werden bijgebouwd aan de linker- en rechterzijde van het voorportaal. Ook deze kerktoren raakte eind 1944 zwaar beschadigd door strategische beschietingen van de geallieerden. Na de oorlog werd de kerk gerestaureerd door de uit Maasbracht afkomstige architect Theodorus Kregelberg. Hij herstelde de toren naar het oorspronkelijke ontwerp van Bolsius.

Hoewel Bolsius de parochiekerk van Ohé en Laak ontwierp en uitvoerde als zelfstandig architect werd hij wel ondersteund door zijn leermeester. Cuypers ontwierp namelijk een decoratief kleurensysteem voor de muren van de kerk. Daarnaast ontwierp hij diverse ramen voor het priesterkoor. Hoewel deze muurdecoraties bij de modernisering van het kerkelijke interieur in 1954 werden verwijderd geeft een aquarel van Jan Hubert Laugs uit 1902 een beeld van het oorspronkelijke priesterkoor. Het kleurensysteem is wel nog te herkennen in de bouwstijl van de voormalige pastorie uit 1909.

Daarnaast ontwierp Bolsius net als zijn leermeester naast het gebouw ook vele zaken voor het kerkelijke interieur. Zo ontwierp hij in 1870 een preekstoel, een communiebank en twee biechtstoelen die allemaal werden gemaakt in het atelier Cuypers & Stoltzenberg te Roermond. Omdat het vervoer per spoor via Echt mogelijke schade zou opleveren werd de communiebank met behulp van de jonge boeren uit de parochie per kar opgehaald. Tijdens latere modernisering van het kerkelijke interieur werden de preekstoel en communiebank verwijderd. Zo hielpen de parochianen in 1962 met het verwijderen van de oorspronkelijke communiebank die in het Molenveld werd verbrand.

Aquarel priesterkoor door Jan Hubert Laugs (1902). Collectie Streekmuseum Stevensweert / Ohé en Laak, inv. nr. 823

Van der Schuit en de nieuwe Sint-Annakapel te Ohé en Laak

De oude Sint-Annakapel dateert van vóór 1631 en behoorde oorspronkelijk bij de parochie Stevensweert. Het oude kappelletje lag ongeveer op de grens van de vroegere heerlijkheden (en latere gemeenten) Stevensweert en Ohé en Laak. Vanwege de ligging in een laagte had de kapel regelmatig last van de hoge waterstand van de rivier de Maas. Juist vanwege deze ongunstige ligging werd de oude kapel in januari 1896 afgebroken.

Bij de herbouw werd de ligging verschoven zodat de kapel op het grondgebied van Ohé en Laak kwam te liggen. Dit terrein werd opgehoogd waardoor het gebouw op een kleine kunstmatige verhoging ligt. Deze is nog steeds zichtbaar ten opzichte van het laag gelegen weiland. De aannemer Clappers uit Roermond gebruikte de stenen van de oude kapel als fundering voor de nieuwe kapel. Nog datzelfde jaar werd de nieuwe kapel ingezegend op 26 juli, de feestdag van Sint-Anna. Sindsdien vindt er elk jaar op 26 juli een Heilige Mis plaats, waarbij veel inwoners en oud-inwoners de kapel bezoeken. Tijdens de viering in 2021 werd het 125-jarige bestaan van de Sint-Annakapel herdacht. In de bijdrage '125-jarige bestaan van de Sint-Annakapel te Ohé en Laak' volgt er elders in dit jaarboek een uitgebreidere beschrijving van de vieringen in 1896 en 2021.

De architect van de nieuwe Sint-Annakapel was Nicolaas van der Schuit, een leerling van Pierre Cuypers die tevens werkzaam was in het Cuypersatelier. Hij ontwierp niet alleen de nieuwe kapel maar ook het stenen altaartje. De beeldengroep van de Heilige Familie met Anna, Joachim, Maria, de console waar het beeld op staat en het stenen Annabeeldje boven de ingang van de kapel zijn allemaal afkomstig uit het Cuypersatelier te Roermond.

Besluit

Veel van Cuypers' cultuurhistorische erfenis is verloren gegaan, maar deze verkenning wil het verloren én behouden erfgoed op het 'Eiland in de Maas' en de directe omgeving opnieuw onder de aandacht brengen. Het Cuypersjaar 2021 gaf daarbij een extra impuls om de veelzijdigheid van Pierre Cuypers en zijn leerlingen te herontdekken. De thematische wandel- en fietsroute van het Streekmuseum Stevensweert / Ohé en Laak kan daarbij een begin zijn om bekende en onbekende locaties te bezoeken en het 'Eiland in de Maas' en zijn omgeving te herontdekken.
